

Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας

Alcé Kyriakidou-Nestoros

Citer ce document / Cite this document :

Kyriakidou-Nestoros Alcé. Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας. In: Mètis. Anthropologie des mondes grecs anciens, vol. 2, n°1, 1987. pp. 177-188.

doi : 10.3406/metis.1987.889

http://www.persee.fr/doc/metis_1105-2201_1987_num_2_1_889

Document généré le 16/10/2015

Ο ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΠΡΟΦΟΡΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Ο χρόνος της προφορικής ιστορίας είναι ο χρόνος της μνήμης. Αυτό, πιστεύω, είναι το χαρακτηριστικό της γνώρισμα που τη διαφοροποιεί από την Ίστορία (μέ την οποία έχουν κοινό προσανατολισμό: τό παρελθόν) και από την Έθνογραφία (μέ την οποία έχουν κοινή τεχνική: την έπιτόπια έρευνα).

Δέν θά ξαναπιάσω έδω τίς διακρίσεις ανάμεσα στην ομάδα εκείνων τών έπιστημών του ανθρώπου που ασχολείται μέ τον βίο του ανθρώπου μέσα στην κοινωνία, στό παρελθόν και στό παρόν. Δηλαδή, τίς διακρίσεις ανάμεσα στην Ίστορία, την Άνθρωπολογία, την Κοινωνιολογία, και, σ' ένα βαθμό, την Ψυχολογία. Τά τελευταία χρόνια οί έπιστήμες αυτές όλο και πιο συχνά διασταυρώνονται μεταξύ τους και από τίς διασταυρώσεις αυτές προκύπτουν πολύ ένδιαφέρουσες μεταλλαγές: Ή Ίστορία, σημείωσε ο Braudel ήδη τό 1950, στόν εισιτήριο λόγο του στό Collège de France, έχει τώρα αποκτήσει ένα πραγματικά καινούργιο σώμα. Γιατί ένστερνίστηκε τούς τρόπους και τρέφεται μέ τίς τροφές τών συγγενικών της κοινωνικών έπιστημών¹.

Παλαιότερα, προσπάθησα νά ξεκαθαρίσω τίς σχέσεις ανάμεσα στην Ίστορία, από τή μιά μεριά, και την προφορική ιστορία, την Άνθρωπολογία και τή Λαογραφία, από την άλλη. Τίς έπιστήμες δηλαδή, που μου είναι περισσότερο οικείες². Χρειάζεται, ώστόσο, για νά μπορέσουμε νά έν-

1. Fernand Braudel, *Écrits sur l'histoire*, Paris, 1969, p. 32.

2. Alki Kyriakidou-Nestoros, «History, Oral History, Anthropology and Folklore»: *Actes du IIe Colloque International d'Histoire. Économies Méditerranéennes: Équilibres et Intercommunications XIIIe-XIXe siècle*, tome III, pp. 303-308, Athènes, 1986. Στη βιβλιογραφία που χρησιμοποιώ στό άρθρο αυτό, άς προστεθεί: Claude Lévi-Strauss, «Histoire et Ethnologie», *Annales ESC*, 38, nov. déc. 1983, pp. 1217-1231.

τοπίσουμε τό θέμα μας –τό χρόνο τῆς προφορικῆς ἱστορίας– νά περιγράψουμε τά συμφραζόμενά του: νά προσδιορίσουμε τό χῶρο καί τά βασικά χαρακτηριστικά τῆς προφορικῆς ἱστορίας.

Ἡ προφορικῆ ἱστορία εἶναι πρῶτα ἀπ' ὅλα μιὰ τεχνική: ἡ τεχνική τῆς συνέντευξης. Παίρνουν μέρος δύο ἄνθρωποι: ὁ ἐρωτῶν καί ὁ ἐρωτώμενος, ὁ πληροφορητής. Ἀπό τήν προσωπική σχέση πού θά δημιουργηθεῖ ἀνάμεσα τους ἐξαρτᾶται ἡ ποιότητα τοῦ προϊόντος τῆς συνέντευξης, πού εἶναι ἡ προφορικῆ ἀφήγηση.

Αὐτό εἶναι τό δεύτερο χαρακτηριστικό τῆς προφορικῆς ἱστορίας: ὅτι δημιουργεῖ τά δεδομένα της, δέν τά ἐκμεταλλεύεται ἀπλῶς, ὅπως κάνει λ.χ. ἡ ἱστορία μέ τό ἀρχεϊακό της ὑλικό. Ἡ προφορικῆ ἀφήγηση πού καταγράφεται –σήμερα πιά– στό μαγνητόφωνο εἶναι ἓνα καινούργιο δεδομένο, τό ὁποῖο δημιουργεῖ ὁ ἐρωτώμενος μέ τήν παρακίνηση τοῦ ἐρωτῶντος, τοῦ ἐρευνητῆ. Ἡ ποιότητα, τώρα, τοῦ δεδομένου αὐτοῦ, δηλαδή τῆς προφορικῆς ἀφήγησης (ἐπιμένω στόν ὄρο *ἀφήγηση*: δέν τήν ὀνομάζω ἀπλῶς προφορικῆ μαρτυρία καί θά ἐξηγήσω τό λόγο) –ἡ ποιότητα, λοιπόν, τῆς προφορικῆς ἀφήγησης ἐξαρτᾶται ἀπό τίς ἱκανότητες καί τόν χαρακτήρα τόσο τοῦ πληροφορητῆ ὅσο καί τοῦ ἐρευνητῆ. Ὑπάρχουν καλοί καί κακοί καί στίς δύο ὄχθες, ἀλλά ἐκεῖνο πού παίζει τό μεγαλύτερο ρόλο εἶναι, βέβαια, ὁ χαρακτήρας καί οἱ ἱκανότητες τοῦ πληροφορητῆ. Τό τελικό ἀποτέλεσμα, ὡστόσο, ἐξαρτᾶται ἀπό τή σχέση πού θά δημιουργηθεῖ ἀνάμεσα στούς δύο. Αὐτό εἶναι ἡ ἀπαράγραπτη συνθήκη κάθε συνέντευξης, ἡ ὁποία (ὅπως οἱ συνεντευξείς τῆς προφορικῆς ἱστορίας) προορίζεται γιά ποιοτική –καί ὄχι ποσοτική– ἀνάλυση τῶν στοιχείων της³.

Γιατί τώρα ἐπιμένω στόν ὄρο «προφορικῆ ἀφήγηση». Γιατί ἡ ἀφήγηση εἶναι αὐτή πού προβιβάζει τήν προφορικῆ ἱστορία ἀπό ἀπλή τεχνική σέ ἐπιστημονική μέθοδο. Ὁ ἱστορικός τῆς προφορικῆς ἱστορίας δέν ἔχει ὡς στόχο του νά συγκεντρώσει προφορικές μαρτυρίες γιά συγκεκριμένα γεγονότα, τίς ὁποῖες θά χρησιμοποιήσει συμπληρωματικά, ἐκεῖ ὅπου οἱ γραπτές πηγές δέν ἐπαρκοῦν, γιά νά ἀνακαλύψει τήν ἱστορικῆ «ἀλήθεια». Αὐτό πού ἐπιδιώκει δέν ἔχει σχέση μέ τήν ἀντικειμενική «ἀλήθεια», ἀλλά μέ τό ὑποκειμενικό «βίωμα» τοῦ γεγονότος. Δέν τήν ἐνδιαφέρει «τί ἀκριβῶς ἔγινε» (*wie es geschehen ist*), ἀλλά «πῶς τό ἔζησαν» οἱ συγκεκριμένοι ἄνθρωποι. Τήν ἐνδιαφέρει ἡ ἐμπειρία. Δέν σταματᾶ ὅμως ἐκεῖ. Μέσα ἀπό τήν ἀφήγηση τῆς ἐμπειρίας ἐπιδιώκει νά φτάσει στή λογική πού διέπει

3. F. Raphaël, «Le travail de la mémoire et les limites de l'histoire orale» στό ἀφιέρωμα τῶν *Annales ESC* (35, jan.-févr. 1980) μέ τίτλο *Archives orales: Une autre histoire?*, σελ. 128-9. Βλ. ἐπίσης στό ἴδιο ἀφιέρωμα τό ἄρθρο τῶν D. Aron-Schnapper – D. Hanet, «D'Hérodote au magnétophone: sources orales et archives orales», σελ. 192.

τόν αφηγηματικό λόγο του πληροφορητή και πού είναι ή λογική της ζωής του. Για νά τήν αποκαλύψει, χρειάζεται ν' αναλύσει τό αφηγηματικό κείμενο. Πώς θά τό αναλύσει; Ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ή ἐπιστημονική διάσταση τῆς προφορικῆς ἱστορίας – ὅπως, ἄλλωστε, καί τῆς «ἄλλης», τῆς «ἐπίσημης» ἱστορίας: στήν ἀνάλυση καί τήν κριτική τοῦ πρωτογενοῦς ὕλικου⁴. Ἀλλά τό ὕλικό αὐτό εἶναι διαφορετικό στίς δύο περιπτώσεις καί αὐτό εἶναι πού ἀπομακρύνει τίς δύο μεθόδους καί τίς διαφοροποιεῖ.

Τά ντοκουμέντα τῆς «ἐπίσημης», ἄς τήν ποῦμε ἔτσι, ἱστορίας, τῆς λεγόμενης «ἱστορίας τῶν γεγονότων», καταγράφουν ἓνα συγκεκριμένο γεγονός πού συμβαίνει σέ μιά συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Ὁ ἱστορικός ἐκτιμᾷ τήν ἀξία αὐτῆς τῆς γραπτῆς μαρτυρίας καί τήν τοποθετεῖ, ἀνάλογα, στήν χρονολογική καί τή λογική ἀκολουθία τῆς *δικῆς του* ἱστορικῆς ἀφήγησης. Ἡ ἀφήγηση εἶναι, στήν περίπτωση αὐτή, τό τελικό προϊόν.

Στήν προφορική ἱστορία, ἀντίθετα, ή προφορική ἀφήγηση εἶναι τό πρωτογενές ὕλικό τοῦ ἱστορικοῦ. Πώς θά τήν ἐκτιμήσει; Δέν εἶναι λίγοι αὐτοί πού τήν ἀπορρίπτουν ἀσυζητητί: «φληναφήματα γερόντων», λένε. Ὑπάρχουν καί τέτοια ἀσφαλῶς. Εἶναι, ἀπλῶς, κακό ὕλικό. Συνήθως ὁμως οἱ ἀντιρρήσεις τῶν ἱστορικῶν γιά τήν προφορική ἱστορία δέν διατυπώνονται μ' αὐτόν τόν ἀπόλυτο τρόπο, ἀλλά πολύ πιό διακριτικά. Ἄλλωστε εἶναι δύσκολο νά τά βάλει κανεῖς μέ τή μόδα. Καί τό ἐνδιαφέρον τοῦ κοινοῦ γιά τίς ἀφηγήσεις τῆς προφορικῆς ἱστορίας εἶναι πολύ ἔντονο – ἰδιαίτερα ὕστερ' ἀπό τήν ἐπιτυχία πού εἶχαν οἱ περίφημες *Ρίζες*, δηλαδή ή πορεία πρὸς τήν ἀναζήτηση τῆς ἀφρικάνικης καταγωγῆς ἑνός σύγχρονου μαύρου Ἀμερικανοῦ⁵. Γιά τά ἑλληνικά πράγματα, ἄς θυμηθοῦμε τήν τρίτομη ἔκδοση *Κοινός Λόγος* τῆς Ἑλλης Παπαδημητρίου⁶. Ἡ γοητεία τοῦ ν' ἀκούς τίς ἱστορίες τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων «μέ τά δικά τους λόγια» εἶναι μεγάλη. Ἄλλωστε, ὅπως μᾶς δίδαξε ὁ ρομαντισμός, λαϊκός λόγος = ἀληθινός λόγος⁷.

4. Στό ἀφιέρωμα τῶν *Annales*, ὅπ. π., σελ. 138, ὁ Raphaël διατυπώνει ὡς ἐξῆς τόν σκοπό τῆς προφορικῆς ἱστορίας: «... le but que nous assignons à l'histoire orale est de nous permettre, à partir de l'analyse des témoignages, de retrouver «la logique-en-acte d'un style de vie».

5. Paul Thompson, *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford University Press, 1978, σελ. 21 κ.έ.

6. Ἑλλη Παπαδημητρίου, *Ὁ κοινός λόγος. Ἀφηγήματα*, τόμ. 1-3, Ἀθήνα, 1975, 1984.

7. Βλ. τήν Εἰσαγωγή τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη στά *Ἀπομνημονεύματα τοῦ Στρατηγοῦ Μακρυγιάννη* (Ἀθήνα, 1907), σελ. 72: «Τότε ἠδύνατό τις νά καλέσει εἰς ὁμιλίαν τόν τυχόντα διαβάτην οἰουδήποτε χωρίου ἢ κωμοπόλεως καί ν' ἀκούσει παρ' αὐτοῦ λό-

Οί αντίρρησεις ή, καλύτερα, οί επιφυλάξεις τῶν ἱστορικῶν γιά τίς ἀφήγησεις τῆς προφορικῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι μ' αὐτές δέν βρισκόμαστε μπροστά στήν ἴδια τήν ἐμπειρία, δηλαδή μπροστά σέ μιάν ἀπίστευτη, ἄμεση ἱστορία. Δέν ἀντικρύζουμε, μέσα ἀπό τήν προφορική ἀφήγηση, τό βίωμα σέ ὅλη του τή διαύγεια⁸. Ἡ προφορική ἀφήγηση, λένε οἱ ἱστορικοί, εἶναι κι αὐτή μιὰ «κατασκευή» –κατασκευή τῆς μνήμης. Ἡ ἀφήγηση ἑνός γεγονότος πού ἀνήκει στό παρελθόν δέν εἶναι τό βίωμα τοῦ γεγονότος. Τό παρελθόν συγκροτεῖται ἄμεσα καί ἀναπόφευκτα ἀπό τόν ἀφηγητή, σέ ὅποιο κοινωνικό περιβάλλον καί ἄν ἀνήκει. Καί τό τί ξεχνάει στήν ἀφήγηση εἶναι ἐξίσου σημαντικό μ' αὐτό πού θυμᾶται⁹.

Ἐδῶ, σ' αὐτό τό σημεῖο –στή σχέση, δηλαδή, ἀνάμεσα στήν ἱστορική ἐμπειρία καί τήν ἱστορική γνώση (ὅπου ἀνήκει καί ἡ ἀφήγηση)– ἐπικεντρώνεται τό ἐνδιαφέρον τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας ἢ, σωστότερα, τῆς τάσης ἐκείνης τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας πού ἐπηρεάστηκε ἀπό τόν στρουκτουραλισμό καί τή στρουκτουραλιστική ἀνάλυση τῆς ἀφήγησης– τῆς λογοτεχνικῆς, πρῶτα, καί τῆς ἱστορικῆς, ἔπειτα¹⁰.

Ἡ τάση αὐτή ὀριμάζει στή δεκαετία τοῦ 1970. Τό 1967 δημοσιεύεται τό περίφημο δοκίμιο τοῦ Roland Barthes, «Le discours de l'histoire». Τό 1971 ἀρχίζει τήν ἔκδοσή του τό περιοδικό *New Literary History*, τό forum τῆς ἄποψης αὐτῆς. Καί, στόν φιλοσοφικό τομέα τῆς ἐξήγησης τῆς ἱστορίας, τό βιβλίο τοῦ Frederick Olafson, *The Dialectic of Action. A Philosophical Interpretation of History and the Humanities*, πού ἐκδίδεται τό 1979, παρουσιάζει μιὰ πολύ ἐνδιαφέρουσα πρόταση γιά τό θέμα πού μᾶς ἀφορᾷ.

Ὁ Olafson ὑποστηρίζει ὅτι τόσο ἡ λογοτεχνία ὅσο καί ἡ ἱστορία διέπονται ἀπό τήν ἀφηγηματική τάξη –γιατί αὐτή παρακολουθεῖ τήν ἀνθρώπινη δραστηριότητα μέσα στό χρόνο. Στή λογοτεχνία, τήν ἱστορία καί τίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου, γενικότερα, ἡ περιγραφή δέν γίνεται μέ τόν τρόπο τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, ὅπου τό ἀντικείμενο χωρίζεται ἐκ τῶν πραγμάτων ἀπό τό ὑποκείμενο καί ὅπου κυριαρχεῖ μιὰ ἀποσπασματική λογική πού ἀνταποκρίνεται στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἔρευνας. Στίς ἐπιστήμες τοῦ ἀνθρώπου ἡ περιγραφή γίνεται μέ τόν ἀφηγηματικό τρόπο, ὁ ὁποῖος

γους ἀθανάτους. Τότε ἠδύνατο νά εἶπει εἰς τινα οἰονδήποτε χωρικόν 'ψάλε' καί νά ἐνωτισθεῖ ἀθανάτων ποιημάτων. Ἡδύνατο νά εἶπει 'γράψε' καί νά γίνεαι αἷτιος τῆς δημιουργίας ἀθανάτου καλλιτεχνήματος».

8. Ἀφιέρωμα τῶν *Annales*, ὅπ. π., σελ. 125.

9. Ὅπ. π., σελ. 131.

10. Γιά μιὰ γενική ἐποπτεία τῶν συζητήσεων γύρω ἀπό τόν «ἱστορικό λόγο» (discours historique) στή δεκαετία τοῦ 1970, βλ. στό περιοδικό *Dialectiques* (10-11, automne

ὀργανώνει ἔτσι τὰ πράγματα, ὥστε τὰ «ὑποκειμενικά» –ὑποτίθεται– στοιχεῖα νά ἐνσωματώνονται στή –ὑποτίθεται– «ἀντικειμενικά», χωρίς ὅμως αὐτό νά σημαίνει ὅτι ἀνατρέπεται ἡ διάκριση ἀνάμεσα σέ ψευδή καί ἀληθῆ περιγραφή. Ἡ διάκριση παραμένει. Τά κριτήρια ἔχουν μεταβληθεῖ: εἶναι κριτήρια ἐσωτερικά τῆς ἀφηγηματικῆς τάξης¹¹.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς θεωρίας πού χρησιμοποιεῖ ὁ Olafson – καί ἡ ὁποία εἶναι, στή βάση της, στρουκτουραλιστική– εἶναι ὅτι παραδέχεται τή θεμελιώδη σύνδεση ἀνάμεσα στή δομή τῆς ἀνθρώπινης συνειδησίας καί τήν ἀφηγηματική τάξη τῆς λογοτεχνίας. Ἡ σύνδεση αὐτή ἐπηρεάζει βαθύτατα τήν ἔννοια τοῦ χρόνου καί τήν ἔννοια τοῦ ἑαυτοῦ, ὅπως ἐμφανίζονται μέσα στήν ἀφήγηση¹².

Μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἔννοια τοῦ χρόνου. Δέν πρόκειται γιά χρόνο εὐθύγραμμο, σάν αὐτόν πού ὑπονοεῖ ἡ φράση: «στό πέρασμα τοῦ χρόνου», ὅπου τό μέλλον γίνεται παρόν καί τό παρόν παρελθόν, συνέχεια. Πρόκειται γιά ἕνα χρόνο πού συστρέφεται συνεχῶς (ὅπως τό φίδι-χρόνος στίς παραστάσεις τῆς μεταγενέστερης ἀρχαιότητας): προστρέχει στό μέλλον, ἀνατρέχει στό παρελθόν καί καθορίζεται ἀπό τό παρόν. Εἶναι ἕνας χρόνος πού συνθέτει ὅλες τίς φορές, τίς κινήσεις. Καί αὐτοῦ τοῦ εἴδους ὁ χρόνος δέν χαρακτηρίζει μόνον τή λογοτεχνική ἀφήγηση· δέν εἶναι, δηλαδή, χρόνος «πλασματικός» (fictional). Εἶναι ὁ βιωμένος χρόνος τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Αὐτός ὁ συνεστραμμένος χρόνος συνιστᾷ τήν ἐσωτερική συνέχεια τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς –τήν ἱστορικότητά της. Αὐτός εἶναι καί ὁ χρόνος τῆς προφορικῆς ἱστορίας. Γιατί ἡ ὁλότητα ἀπό τήν ὁποῖαν ξεκινᾷ ἡ προφορική ἱστορία εἶναι τό ἄτομο: ἡ ἀτομική ἐμπειρία τοῦ πληροφορητῆ καί ἡ ἀτομική του μνήμη, ἡ ὁποία μετουσιώνει τήν ἐμπειρία σέ προφορική ἀφήγηση.

Ἡ προφορική ἱστορία ξεκινᾷ βέβαια ἀπό τό ἄτομο (τήν ἀτομική ἐμπειρία τοῦ πληροφορητῆ, τήν ἀτομική του μνήμη), ἀλλά δέν παραμένει στό ἀτομικό ἐπίπεδο. Γιατί τότε –μιά καί δέν κάνει λογοτεχνία– θά ἔπαιζε ἀναγκαστικά τό παιχνίδι τῆς Ψυχολογίας. Στόχος τῆς προφορικῆς ἱστορίας εἶναι ἡ συλλογική ἐμπειρία ἑνός συγκεκριμένου ἱστορικοῦ γεγονότος καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖον ἡ ἐμπειρία αὐτή μετουσιώνεται σέ συλλογική μνήμη. Αὐτό προϋποθέτει τή μετάβαση ἀπό τήν ἱστορικότητα τοῦ

1975) καί κυρίως τό ἄρθρο τῶν Michel Grenon καί Régine Robin, «Pour la déconstruction d'une pratique historique», πού ἀποτελεῖ κριτική (μέ εὐρύτερες προεκτάσεις) τῆς τρίτομης ἐκδόσεως *Faire de l'histoire*, τῶν Jacques Le Goff καί Pierre Nora.

11. Frederick A. Olafson, *The Dialectic of Action. A Philosophical Interpretation of History and the Humanities*, Chicago University Press, 1979, σελ. 36-37.

12. Ὁπ. π., σελ. 49.

ατόμου στην ιστορικότητα της κοινωνίας. "Όχι, φυσικά, με τόν τρόπο πού έννοει τή μετάβαση αὐτή ἢ ρομαντική ἀντίληψη τῆς ἱστορίας– σέ σχέση, δηλαδή, μ' ἓνα μυστηριῶδες «πνεῦμα τοῦ λαοῦ» (Volksgeist), στό ὁποῖο μετέχουν ὅλα τά μέλη τῆς κοινωνίας μ' ἓναν ὑπερβατικό τρόπο. Τήν ἱστορικότητα τῆς κοινωνίας ὁ Olafson τήν καταλαβαίνει μ' ἓναν πολύ προσγειωμένο τρόπο: ὡς τήν ἱκανότητα τῶν μελῶν τῆς νά μετέχουν ὅλα ἐξίσου, μέσω τῆς συνεχοῦς ἐπικοινωνίας τους, στήν ἱστορία τῆς κοινότητάς τους καί στούς κανόνες τῆς ζωῆς τῆς¹³. Αὐτό τούς δημιουργεῖ τό συναίσθημα τῆς κοινῆς ταυτότητας καί τῆς κοινῆς μοίρας.

Ἐδῶ χρειαζόμαστε τά παραδείγματα.

Στήν Ἑλλάδα ἔχουμε ἓνα μεγαλειῶδες ἀρχεῖο προφορικῆς ἱστορίας (ἔστω καί ἂν δέν τό ἐπιγράψαμε ποτέ ἔτσι): εἶναι τό ἀρχεῖο τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν πού ἴδρυσαν τό 1930 στήν Ἀθήνα ἢ Μέλπω καί ὁ Ὀκτάβιος Μερλιέ. Οἱ 5.100 πληροφόρητες τοῦ κέντρου –Ἑλληνες πρόσφυγες ἀπό τή Μικρασία– ζωντάνεψαν, πρῖν πεθάνουν, μέσα ἀπό τίς ἀφηγήσεις τους, τή ζωή στίς «χαμένες πατρίδες». Βέβαια δέν εἶναι ὅλες οἱ ἀφηγήσεις προφορικές –προϊόντα, δηλαδή, συνεντεύξεων τῶν ἐρευνητῶν τοῦ Κέντρου μέ τούς πρόσφυγες. Πολλές εἶναι χειρόγραφες –γραμμένες ὁμως «κατά παραγγελίαν» καί σύμφωνα μέ τά ἐρωτηματολόγια τοῦ Κέντρου¹⁴.

Τό 1980 καί τό 1982, ἀντίστοιχα, τό Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ἐξέδωσε, σέ δύο τόμους, μίαν ἐπιλογή ἀπό τίς ἀφηγήσεις τῶν προσφύγων μέ θέμα τήν Ἔξοδο¹⁵ –τήν ἀναγκαστική (καί πολλές φορές τραγική) ἔξοδο τῶν Ἑλλήνων τῆς Μικρασίας ὕστερ' ἀπό τήν ἤττα καί τήν ὑποχώρηση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ τό 1922. Οἱ τόμοι αὐτοί μᾶς προσφέρουν ἓνα ἔτοιμο δείγμα γιά τήν προφορική ἱστορία. Χρησιμοποιῶ τόν ὄρο «δείγμα» ὅπως τόν χρησιμοποιοῦν οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες. Γιατί καί ἡ προφορική ἱστορία, γιά νά πετύχει τό στόχο τῆς –νά μελετήσῃ, δηλαδή, τή συλλογική μνήμη– χρειάζεται ἓνα συγκροτημένο πρωτογενές ὕλικό: μιά σειρά προφορικῶν ἀφηγήσεων πού νά προέρχονται ὅλες ἀπό μέλη τῆς ἴδιας κοινωνίας (στήν περίπτωση τῶν προσφύγων, ἀπό τό ἴδιο χωριό ἢ τήν ἴδια περιοχή) καί νά ἀναφέρονται ὅλες στήν ἴδια ἱστορική ἐμπειρία (στήν περίπτωσή μας τήν Ἔξοδο, δηλαδή τήν ἐμπειρία τῆς προσφυγιάς).

13. Ὅπ. π., σελ. 109 κ.έ.

14. Ὀκτάβιος Μερλιέ, *Ὁ τελευταῖος ἑλληνισμός τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα, 1974, σελ. 31.

15. *Ἡ Ἔξοδος*, τόμ. Α': *Μαρτυρίες ἀπό τίς ἐπαρχίες τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρασίας*, Ἀθήνα 1980, καί τόμ. Β': *Μαρτυρίες ἀπό τίς ἐπαρχίες τῆς κεντρικῆς καί νότιας Μικρασίας*, Ἀθήνα, 1982.

Τό δείγμα πρέπει νά περιέχει μιά σειρά ἀφηγήσεων μ' αὐτές τίς προδιαγραφές, γιατί μονάχα μέσα ἀπό τή συγκριτική ἀνάλυση μπορεῖ κανεῖς νά ξεχωρίσει τό ἀτομικό ἀπό τό συλλογικό στοιχείο –στήν περίπτωσή μας, νά ξεχωρίσει τήν ἀτομική ἀπό τή συλλογική μνήμη, γιά νά μπορέσει ἔτσι νά διακρίνει ποιά εἶναι ἡ ἀντίληψη τοῦ χρόνου πού χαρακτηρίζει τή δεύτερη, τή συλλογική μνήμη, πού εἶναι συνώνυμη τῆς παράδοσης. Ὁ Γάλλος ἀνθρωπολόγος A. Leroi-Gourhan, πού ξεκαθάρισε πολλά ζητήματα σχετικά μέ τή λειτουργία τῆς μνήμης, μᾶς ἔδωσε ἕναν πολύ χρήσιμο καί ἀποκαλυπτικό, κατά τή γνώμη μου, ὀρισμό τῆς παράδοσης: Παράδοση εἶναι ἡ ἐξωτερικευμένη συλλογική μνήμη μιᾶς ἀνθρώπινης κοινωνίας, καί εἶναι αὐτό πού τήν ξεχωρίζει ἀπό τίς κοινωνίες τῶν ζώων, λ.χ. τῶν μελισσῶν: ἐνῶ ἡ «μνήμη τοῦ εἴδους» εἶναι ἐγγεγραμμένη στά κύτταρα τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἡ συλλογική μνήμη μιᾶς κοινωνίας, ἡ παράδοσή της, εἶναι –χάρη στό συμβολικό σύστημα τῆς γλώσσας– ἐξωτερικευμένη καί γι' αὐτό μποροῦν ὅλοι νά τή μάθουν, νά τήν ἐνστερνιστοῦν¹⁶.

Ὁ χρόνος τῆς προφορικῆς ἱστορίας εἶναι ὁ χρόνος τῆς μνήμης. Αὐτό τό εἶπαμε ἀπό τήν πρώτη ἀρχή. Τώρα τό διευκρινίζουμε λίγο περισσότερο: χρόνος τῆς προφορικῆς ἱστορίας εἶναι ὁ χρόνος τῆς *συλλογικῆς* μνήμης, δηλαδή τῆς παράδοσης. Τί εἶδους εἶναι αὐτός ὁ χρόνος καί πῶς λειτουργεῖ;

Κάθε μνήμη ἀνήκει συγχρόνως στό παρελθόν καί στό παρόν –μεταβάλλεται ὁμως μόνον ἀπό τό δεύτερο: τό παρόν. Ἡ μνήμη κατευθύνεται ἀπό τίς ἀνάγκες τοῦ παρόντος. Ὡς ἐδῶ ὁ χρόνος τῆς προφορικῆς ἱστορίας μοιάζει πολύ μέ τόν συνεστραμμένο χρόνο τῆς λογοτεχνικῆς ἀφήγησης: μιά συνεχῆς ἀνασύνθεση τοῦ παρελθόντος, παρόντος, μέλλοντος –ὅπως εἶπαμε. Ὅμως ἡ ἀφήγηση τῆς προφορικῆς ἱστορίας μᾶς ἐπιτρέπει νά διακρίνουμε καί κάτι περισσότερο: τή λειτουργία, μέσα στή συλλογική μνήμη, ὀρισμένων στοιχείων τοῦ παρελθόντος πού παίζουν κρίσιμο ρόλο στό ἐκάστοτε παρόν. Πρόκειται γιά τά «στερεότυπα» τῆς παράδοσης, δηλαδή τίς ἐμπειρίες ἐκεῖνες τοῦ παρελθόντος, τίς πολύ ἔντονες, οἱ ὁποῖες σφράγισαν τή μνήμη τῶν ἀνθρώπων καί τούς χρησιμεύουν ἔκτοτε ὡς πρότυπα ἐρμηνείας γιά τίς ἐμπειρίες τοῦ παρόντος.

Τό παράδειγμά μας εἶναι ἀπό μιά σειρά προφορικῶν ἀφηγήσεων προσφύγων ἀπό τό Ἀϊβαλί τῆς Μικρασίας¹⁷: Οἱ πρόσφυγες τοῦ 1922 ἔρμη-

16. André Leroi-Gourhan, *Le geste et la parole*, tome II: *La mémoire et les rythmes*, Paris, 1965, σελ. 22-26.

17. Οἱ ἀφηγήσεις αὐτές περιλαμβάνονται σέ 100 περίπου συνεντεύξεις πού πήρε ἀπό πρόσφυγες τοῦ Ἀϊβαλί τό 1982-83 ἡ μαθήτριά μου κ. Ἄννα Μωραΐτη-Παναγιωταρέα γιά τή διδακτορική της διατριβή.

νεύουν τή δική τους έμπειρία σέ σχέση μέ τήν προσφυγιά τών προγόνων τους τό 1821, πού κράτησε 10 μήνες, καί σέ σχέση μέ τήν προσφυγιά τοῦ 1915-1918. Καί στίς δύο περιπτώσεις οἱ Ἀϊβαλιῶτες πρόσφυγες εἶχαν ξαναγυρίσει στήν πατρίδα τους. Σύμφωνα μ' αὐτό τό στερεότυπο έρμήνευσε καί τή λαίλαπα τοῦ 1922 ὁ «λαός» (μεταχειρίζομαι τόν ὄρο μέ τήν ταξική του σημασία) στό Ἀἶβυλί καί έπεσε ἔξω στίς ἐκτιμήσεις του γιά τήν ἀντιμετώπιση τῆς ἐπερχόμενης καταστροφῆς.

Τά στερεότυπα τῆς παράδοσης πού μεταφέρονται στό παρόν δέν μεταφέρονται, βέβαια, παθητικά. Τό παρελθόν ἀναδιοργανώνεται κάθε φορά σύμφωνα μέ τίς ἀπαιτήσεις τοῦ παρόντος. Ὁ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, πού προλογίζει τόν δεύτερο τόμο τῆς *Ἐξόδου* τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν ἐπισημαίνει τίς –φανταστικές σέ μεγάλο βαθμό– περιγραφές τών προσφύγων γιά τήν ὡραία ζωή πού περνοῦσαν στίς παλιές τους πατρίδες¹⁸. Ἀλλά αὐτός ὁ λόγος γιά τό «ῥαῖο παρελθόν» εἶναι ἀκριβῶς ἕνας τρόπος γιά νά μιλήσουν οἱ πρόσφυγες γιά τό παρόν τους.

Ὁ χρόνος τῆς προφορικῆς ἱστορίας τών προσφύγων δέν ἀνατρέχει μόνο σέ προγενέστερα στερεότυπα γιά νά ἐρμηνεύσει τήν έμπειρία τῆς προσφυγιάς. Μέ τήν ἴδια εὐκολία προστρέχει καί σέ μεταγενέστερα. Στό προφορικό ἀρχεῖο τοῦ Σπουδαστηρίου Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Θεσσαλονίκης, ἔχουμε συνεχεῖς μνεῖες τών μικρασιατῶν προσφύγων στους πρόσφυγες τῆς Κύπρου. Παρ' ὅλον ὅτι δέν πρόκειται γιά συγκρίσιμες έμπειρίες (οἱ Κύπριοι πρόσφυγες δέν ἦρθαν στήν Ἑλλάδα) τό παράπονο τών μικρασιατῶν προσφύγων τοῦ '22 διατυπώνεται ὕστερα ἀπό 65 χρόνια σέ σχέση μ' αὐτή τήν πρόσφατη έμπειρία: – «Σ' ἐμᾶς δέν φέρθηκαν ὅπως φέρθηκαν στους πρόσφυγες τῆς Κύπρου. Ἐμᾶς μᾶς παραπέταξαν».

Ὁ χρόνος τῆς προφορικῆς ἱστορίας εἶναι χρόνος ποιοτικός, ὄχι ποσοτικός. Καί εἶναι χρόνος σύνθετος. Αὐτό φαίνεται πολύ καθαρά στίς προφορικές ἀφήγησεις πού ἀναφέρονται στίς κρίσιμες στιγμές τῆς ἱστορίας μιᾶς κοινωνίας. Γιά νά ἐρμηνευτεῖ αὐτή ἡ τόσο φορτισμένη έμπειρία ἐπιστρατεύονται πολλοί «χρόνοι»: ὁ κυκλικός χρόνος τών ἐποχῶν, μέσα στόν ὁποῖον ζοῦν οἱ ἀγροτικοί πληθυσμοί, ὁ χρόνος τῆς μυθικῆς ἀντίληψης τοῦ χρόνου καί ὁ εὐθύγραμμος, τελικά, χρόνος τῆς ἱστορίας, ὁ ἡμερολογιακός.

Ἐνα ῥαῖο παράδειγμα σύνθεσης τών χρόνων αὐτῶν εἶναι ἡ ἀφήγηση τῆς προσφυγικῆς έμπειρίας μιᾶς γυναίκα ἀπό τήν περιοχή τῆς Καισάρειας τῆς Μικρασίας¹⁹.

18. *Ἡ Ἐξόδος*, τόμ. Β', ὀ.π., σελ. λη'.

19. Πρόκειται γιά τήν ἀφήγηση τῆς Μαρίας Πορλόγλου ἢ Κοσμίδου ἀπό τήν Κερ-

Ἡ ἀφήγηση ἀρχίζει ἀρκετά χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἔξοδο, ἡ ὁποία, γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς Καππαδοκίας, ἐγίνε τὸ 1923-24 σύμφωνα μὲ τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάνης καὶ ἀφοῦ πρῶτα ἔφτασαν στὴ Μικρασία οἱ Τοῦρκοι πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε καὶ ὁ ὅρος πού χρησιμοποιοῦν οἱ Ἕλληνες τῆς κεντρικῆς Μικρασίας γιὰ τὴν Ἔξοδό τους εἶναι ὁ ὅρος Ἀνταλλαγῆ.

Στὰ μέρη μας εἶχαμε πίστη, παιδί μου, καὶ ὁ Θεὸς μὲ τὰ σημάδια του μᾶς ἔδειχνε τὸ καλὸ καὶ τὸ κακό.

Ἦμωνα δέκα χρονῶ, καὶ εἶδα τὸν κομήτη. Ἐνας μεγάλος δίσκος. Ἡ ὄψη του ἦταν σάν φωτεινὸ ἄστρο. Πίσω του εἶχε μιά οὐρά ἀπὸ λουρίδες, λουρίδες στενές καὶ φωτεινές.

Μοῦ ἔκανε ἐντύπωση. Ἦμωνα μικρὴ τότε καὶ κάθε λίγο ἀνέβαινα στὸ δῶμα νά τὸν δῶ. Ἐβγαίνε τὸ βράδυ κι ὡς τὰ μεσάνυχτα. Δυὸ μῆνες βᾶσταξε αὐτό. Σταυροκοποῦνταν οἱ μεγάλοι. «Θέ μου, βγάλε το σέ καλό». Πίστευαν πὼς ἦταν κακό σημάδι καὶ παρακαλοῦσαν. Εἶχαν δίκιο. Ὑστερα ἀπὸ λίγους χρόνους βγήκε ἡ σφαγὴ τῶν Ἀρμεναίων στὴν Καισάρεια. Ἐγίνε μεγάλο κακό ἐκεῖ. Τὸ περιμέναμε κι ἐμεῖς. Οἱ δικοὶ μας πῆγαιναν σέ ὀρισμένα σπίτια πού πίστευαν πὼς θὰ τοὺς σώσουν, πὼς εἶχαν περισσότερη ἀσφάλεια. Τότε μᾶς ἔσωσαν οἱ τρεῖς ἅγιοι τοῦ χωριοῦ μας. Οἱ ἅγιοι Θεόδωροι καὶ ὁ Ἅγιος Γεώργιος. Ὀλοφάνερο τὸ εἶχε δεῖ τὸ ὄνειρο ὁ ἄντρας μου καὶ βγήκε. Οἱ δικοὶ μας, ἡλικιωμένοι Τοῦρκοι, δέν ἔκαναν κακό. Οἱ νέοι ὅμως «θὰ πιοῦμε τὸ αἷμα σας!» κι ἀκόνιζαν μπροστὰ μας τὰ μαχαίρια τους. «Θά σᾶς κομματιάσομε». Κι εἶχαν γεμίσει τὰ λιοτριβεῖά τους μὲ μαχαῖρες καὶ μπαρούτι. Ζητούσαμε

μίρα τῆς Καισάρειας, κάτοικο Νίκαιας Πειραιᾶ, τὸν Μάιο τοῦ 1955, ὅταν ἡ ἐρευνήτρια τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν Χαρά Λιουδάκη τῆς πῆρε συνέντευξη. Βλ. *Ἡ Ἔξοδος*, τόμ. Β', ὄπ. π., σελ. 83-88. Ἡ σύνθεση τῶν διαφόρων «χρόνων» στὶς ἀφηγήσεις τῆς προφορικῆς ἱστορίας μᾶς ἀνοίγει τὸ δρόμο πρὸς ἐκείνη τὴ «μέση κατάσταση» τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ –δηλαδή, ἀνάμεσα «στὶς αἰχμές τῶν ἀτομικῶν φορέων τῆς παιδείας μας καὶ στὴν εὐθεία τοῦ λαϊκοῦ, ἀγροτικοῦ πολιτισμοῦ», ὅπως γράφει ὁ Σπύρος Ἀσδραχᾶς (*Ἑλληνικὴ κοινωνία καὶ οἰκονομία: ἡ καὶ ἡ αἰὼνας*, Ἀθήνα, 1982, σελ. 155 κ.έ.) – ἡ ὁποία δέν ἀπασχόλησε τοὺς ἐρευνητές. Ἡ ἑλληνικὴ λαογραφία μελέτησε μόνον τὸν «κυκλικὸ χρόνο» τῶν ἀγροτικῶν κοινωνιῶν, χωρὶς νά τὸν συνδέσει μὲ τὸν «εὐθύγραμμο» χρόνο τῶν ἱστορικῶν γεγονότων. Ἡ ἀφήγηση πού παραθέτουμε, ὅπως καὶ οἱ περισσότερες ἀφηγήσεις τῆς προφορικῆς ἱστορίας, συνδυάζουν τοὺς χρόνους αὐτοὺς καὶ ἐπιτρέπουν, ἐπομένως, τὴν ἐπισήμανση καὶ τὴν ἀνάλυση τῆς ἀλλαγῆς στὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ –καὶ ὄχι μόνον αὐτῆς. Ἡ ἱστορικὴ ἐθνογραφία (βλ. Ἄλκη Κυριακίδου-Νέστορος, «Πηγές γιὰ τὸ λαϊκὸ πολιτισμὸ τῆς Τουρκοκρατίας», *Ἑλλάδα: Ἱστορία-πολιτισμὸς*, τόμ. 5, Θεσσαλονίκη, σελ. 276 κ.έ.) καὶ ἡ προφορικὴ ἱστορία εἶναι δύο προσεγγίσεις τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ πού στοχεύουν σ' αὐτὴ τὴ «μέση κατάσταση» τῆς ἱστορίας τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ.

νά βροῦμε τόν καλό Τουρκο πού θά μᾶς ἔσωζε. Τρέμαμε, Ἕλληνες καί Ἄρμεναῖοι. Μά ποιός ἀναλάμβανε; Εἶχε ὁ πατέρας μου ἕναν Τουρκο. Πῆγε νά τοῦ ζητήσῃ βοήθεια. Πολλές φορές τόν ἐξυπηρέτησε. Οἱ καλοσύνες πού τοῦ κάμαμε μᾶς ἔδιναν τήν ἐλπίδα πώς θά θελήσῃ νά μᾶς σώσῃ. Πῆγε καί τόν βρῆκε. Τοῦ ζήτησε προστασία. «Πολυχρόνη», τοῦ εἶπε ὁ Τουρκος. «Τό τομάρι τοῦ σκύλου γίνεται πετσι; Δέ γίνεται. Τό ἴδιο καί ὁ παλιός ἐχθρός δέν μπορεῖ νά γίνῃ φίλος. Ὁ προφήτης μας μέ τόν προφήτη σας εἶναι ἐχθροί. Κι ἐμεῖς ἐχθροί εἶμαστε. Δέν μπορῶ νά σέ κρατήσω στό σπίτι μου».

Γυρίσαμε στό σπίτι. Ἄναψαμε τό κυρσύ (εἶδος μαγκαλιού). Ταχτοποιήσαμε τίς κούνιες μέ τά μωρά, ξαπλώσαμε καί κοιμηθήκαμε. «Ἄς γίνῃ τό θέλημα τοῦ Θεοῦ».

Εἶχαμε πίστη στό Θεό, κι ὁ Θεός δέν μᾶς ἄφησε νά χαθοῦμε.

[.]

Κι ἄλλα κακά, κι ἄλλες σφαγές. Καί πάλι ὁ κομήτης, κι ἄλλοι πόλεμοι, τό Μπαλκάν Μουαρεπέ (Βαλκανικός Πόλεμος), τό Σεφέρ Μπειλίκ (Εὐρωπαϊκός Πόλεμος) ἦρθαν νά μᾶς δείξουν τήν ὀργή τοῦ Θεοῦ. Καί μόνο αὐτά; Δέν εἶχαμε ξεκουραστῆ καλά καλά ἀπό τό Σεφέρ Μπειλίκ καί ἦρθε ἄλλο κακό. Ὁ οὐρανός σκοτείνιασε. Σκεπάστηκε ὁ ἥλιος. Σύννεφο ἔμοιαζε, σύννεφο δέν ἦταν. Βροχή δέν ἔπεφτε. Τό βλέπαμε ὄλοι. Τρομάξαμε ὁμως καί μῆκαμε μέσα. Ἄρχισαν νά πέφτουν σάν σαῖτες κάτι ζωντανά. Ἦταν ἀκρίδα...

Αὐτό μᾶς ἔφερε τή μεγάλη πείνα. Τρία χρόνια ὑποφέραμε...

Μετά ἀπό τήν ἀκρίδα ἄρχισαν πάλι οἱ Τουρκοί νά κυνηγοῦν τοὺς Ἄρμεναίους...

Ἄρχισαν νά σφάζουν, νά ἐξορίζουν, νά βασανίζουν. Θρήνος ἦταν καί στίς πόλεις καί στά χωριά.

Ἦταν σημεῖα ὅλα αὐτά ἀπό τό Θεό. Σημεῖα, ὥσπου νά φτάσομε καί βαρύτερες πληγές γιά τίς ἁμαρτίες μας.

Μιά μέρα ἀκούσαμε πώς οἱ Ἕλληνες χτύπησαν τή Σμύρνη. Οἱ Τουρκοί ἄρχισαν νά μᾶς ἀγριοκοιτάζουν. Ἄρχισε ὁ φόβος.

Πρὶν νά πέσει ἀκόμη ἡ Σμύρνη στά 19 μέ 20 μᾶς ἔφεραν ἐξορίστους Χριστιανούς... Τοὺς ὑποδεχτήκαμε. Ἦταν κουρασμένοι. Τοὺς βάλουμε στά σπίτια μας, στίς ἐκκλησίες μας, στά σχολεῖα μας...

Ἀπό τήν καταστροφή τῆς Σμύρνης κι ὕστερα ἔπεσε ἕνα φοβερό σημάδι στήν Κερμίρα. Δέ λένε, οἱ κουκουβάγιες φέρνουν τήν καταστροφή; Τό χωριό μας τότε γέμισε ἀπό κουκουβάγιες. Τή νύχτα ἀνατρίχιαζες νά τίς ἀκοῦς νά κλαῖνε πάνω ἀπό τό σταυρό τοῦ τρούλου τῆς ἐκκλησίας καί πάνω ἀπό τίς στέγες τῶν σπιτιῶν μας.

[.]

Ἐπεσε ἡ Σμύρνη. Μιά μέρα οἱ Τουρκοί πῆγαν στήν ἐκκλησία μας. Κατέβασαν τό δικέφαλο ἀετό. Τόν εἶχαμε στήν πρόσοψη τῆς ἐκκλησίας...

Σέ λίγο ήρθε ή είδηση τής Ἀνταλλαγῆς. Τό θέλαμε νά ῥθοῦμε. Ἐκουσες πόσα είδαν τά μάτια μας καί πόσα ἄκουσαν τ' αὐτιά μας. Πῶς ἦταν δυνατό νά θέλομε νά μείνομε; Μόνο οἱ γριές ἄφηναν μέ πόνο τήν Κερμίρα...

Μάιος-Ἰούνιος ἦταν. Μᾶς ήρθε είδοποίηση ἀπό τήν Καισάρεια. «Νά έτοιμαστείτε, γιατί φεύγομε». Λειτουργηθήκαμε καί κοινωνήσαμε ὅλοι.

Στά 23, πρίν χαλάσουν τήν ἐκκλησία τοῦ Ζιντζίντερε οἱ Τοῦρκοι, σηκωθήκαμε κάμποσες οἰκογένειες ἀπό τό χωριό μας καί πήγαμε στό μοναστήρι τοῦ Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου, γιά νά προσκυνήσουμε τή χάρη του... Περνούσαμε ἀπό τό σχολεῖο. Οἱ Τοῦρκοι τό εἶχαν κάμει σχολεῖο δικό τους. Ἐκούσαμε τά Τουρκόπαιδα πού τραγουδοῦσαν.

«Ἀπό κάτω μας χαλιά μεταξένια, ἀπό πάνω μας κλωνιά χουρμαδιάς καί τά καλά πού τρώμε εἶναι τῶν γκιαούρηδων»...

Ἐπιτροπή μας ἄρχισε νά μαζεῦει τά πράγματα τής ἐκκλησίας... Τά δικά μας πράγματα, ὅσα δέν μπορούσαμε νά τά φέρομε, τά πουλούσαμε σέ πολύ χαμηλή τιμή...

Ἐνα μήνα πρίν φύγομε ήρθαν οἱ Τοῦρκοι πρόσφυγες. Ἦσαν πολύ χωριάτες καί ἄσουλούπωτοι. Ἦρθαν ἀπό τής Μακεδονίας τά μέρη... Οἱ ντόπιοι Τοῦρκοι δέν τοῦς δέχτηκαν καλά. Φεύγανε ἀπό κοντά τους...

Μέ τήν Ἀνταλλαγή, οἱ πλούσιοι τής Πόλης ἔστειλαν πολλά χρήματα γιά νά βοηθήσουν τοῦς ἀπόρους...

Στείλαμε στή Μερσίνα, μπροστά ἀπό μᾶς, τά πράγματά μας. Μήνες πρίν εἶχαν φύγει οἱ πλούσιοι, ὅσοι εἶχαν τή δύναμη νά πληρώσουν.

Στό κέντρο τοῦ χωριοῦ... μαζεύτηκαν ὅλοι γιά νά φύγομε... Ὡς τό Ἐνετζέκ, ἔξω ἀπό τό χωριό, μᾶς ἔφεραν οἱ Τοῦρκοι. Κλαίγανε. Μᾶς ἀγκάλιασαν, μᾶς φίλησαν καί ζήτησαν νά τοῦς γράφομε...

Τό βράδυ (τῆς τρίτης μέρας) φτάσαμε στή Μερσίνα. Κοιμηθήκαμε. Τήν ἄλλη μέρα, μόλις ξημέρωσε, βιαστήκαμε νά πᾶμε νά δοῦμε τί πράμα ἦταν ἡ θάλασσα. Πρώτη φορά βλέπαμε...

Ἐ ἀφήγηση αὐτή ἀνήκει σ' ἕνα δεῖγμα τριάντα συνεντεύξεων μέ πρόσφυγες ἀπό τήν περιοχή τής Καισάρειας καί μέ θέμα τήν Ἀνταλλαγή. Εἶναι σ' ὅλες φανερό ὅτι τά σημάδια τῆς καταστροφῆς εἶχαν ἀρχίσει νά διακρίνονται πολύ νωρίτερα, ἀπό τήν ἐποχή τῶν Βαλκανικῶν πολέμων (μπαλκάν μουαρεπέ) καί τοῦ Α' παγκοσμίου πολέμου (σεφέρ μπεϊλίκ) – ὁ κομήτης, ἡ σφαγή τῶν Ἀρμενίων, ἡ ἐπιδρομή τῶν ἀκρίδων, οἱ κουκουβάγιες στήν Κερμίρα ἦταν τά σημάδια τῆς «ὀργῆς τοῦ Θεοῦ».

Ἐ ροή τῆς ἀφήγησης τῶν γεγονότων διασταυρῶνεται – σέ ὅλες τίς συνεντεύξεις – μέ τήν ἐρμηνεία τους, ἡ ὁποία εἶναι μυθική, θρησκευτική ἢ προ-ἐπιστημονική – ὅπως θέλει κανεῖς νά τήν ὀνομάσει. Αὐτό ὅμως δέ σημαίνει ὅτι οἱ ἀφηγητές ἀγνοοῦν τήν πραγματική, τήν ἱστορική σχέση αἰ-

τίου-αίτιατου· δηλαδή, τήν πραγματική αίτια της Ἀνταλλαγῆς. Μόνο πού τήν ἐπενδύουν καί αὐτή μέ μυθικό λόγο: «Μικρά παιδιά, ὅπως εἴμασταν», διηγεῖται μιά γυναίκα πρόσφυγας ἀπό τόν Ταξiάρχη τῆς Καισάρειας²⁰, «θυμᾶμαι ἦταν ἕνας γέρος Τοῦρκος –γείτονας μας ἦταν– πού συχνά ἔλεγε: «ἕνα τό κοπάδι, ἕνας ὁ τσοπάνος» (ἴσως προαισθανόταν ὅτι κάποτε θά φύγουμε καί θά μείνουν μόνοι οἱ Τοῦρκοι στήν Τουρκία). Ἐμεῖς τόν πλησιάζαμε καί τόν ρωτούσαμε τί ἤθελε νά πεῖ μ' αὐτό, ἀλλά αὐτός ποτέ δέ μᾶς τό ἐξήγησε. Μέχρι τήν τελευταία ἡμέρα πού φύγαμε, αὐτός ὁ γέρος ζοῦσε καί μέ κλάματα μᾶς ἀποχαιρέτησε. Εἶχε σταματήσει πιά νά λέει αὐτή τή φράση». Τό ἴδιο θέμα ἐπανερχεται καί σ' ἄλλες ἀφηγήσεις: «Καλά καί ἔγινε αὐτό», εἶπε μιά Τουρκάλα, «νά φύγουν νά εἴμαστε ὅλοι Τοῦρκοι»²¹. Ἀλλά ἡ ἄποψη αὐτή ἐμφανίζεται πάντοτε σέ συνδυασμό μέ τήν ἀντίθετή της: «Μέ τούς Τούρκους τῆς πατρίδας μας περνούσαμε καλά», λένε οἱ Ἑλληνες· «... φάγαμε ἐλιές καί ψωμί μαζί σας», λένε οἱ Τοῦρκοι²².

(Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης)

Ἀλκη ΚΥΡΙΑΚΙΔΟΥ-ΝΕΣΤΟΡΟΣ

20. Ἡ Ἑξοδος, τόμ. Β', ὅπ. π., σελ. 121.

21. Ὡπ. π., σελ. 109.

22. Ὡπ. π., σελ. 99, 118.